

Складаныя пытанні. 1. Якія з пералічаных мерапрыемстваў засноўваюцца на папуляцыйна-відавым падыходзе: аднаўленне парушаных і неэфектыўна выкарыстоўваемых экалагічных сістэм; аднаўленне папуляцый відаў дзікіх жывёл і дзікарослых раслін, уключаных у Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь; зніжэнне паступлення біягенных забруджвальных рэчываў у водныя аб'екты; распрацоўка і апрабаванне тэхналогіі паскоранага аднаўлення адкрытых нізінных асаковых балот на месцы дэградаваных тарфяных балот; распрацоўка і рэалізацыя мерапрыемстваў па стабілізацыі і павелічэнні колькасці відаў птушак, якія знаходзяцца пад пагрозай глабальнага знікнення? 2. Якія пэўныя мерапрыемствы можна праводзіць у вашай мясцовасці для аднаўлення папуляцый відаў дзікіх жывёл і дзікарослых раслін, уключаных у Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь? Прапануйце не менш за тры мерапрыемствы.

§ 58. Спецыялізаваныя ахоўныя тэрыторыі

- **Успомніце** віды жывёл і раслін, якія занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь.
- **Як вы думаеце?** Ці можа стварэнне запаведных зон захаваць відавую разнастайнасць?
- **Вы даведаецеся** пра ахоўныя аб'екты і запаведныя тэрыторыі Беларусі.

Ахова прыроды — комплекс дзяржаўных і грамадскіх мерапрыемстваў, накіраваных на захаванне расліннасці і жывёльнага свету, глеб, вод, зямных нетраў і атмасферы. Асноўнай задачай прыродаахоўнай дзейнасці з'яўляецца захаванне ўнікальных куткоў прыроды, колькасці рэдкіх і знікаючых відаў флоры і фаўны. Для арганізацыі назіранняў за змяненнямі ў прыродзе ў Беларусі створаны асабліва ахоўныя прыродныя тэрыторыі: запаведнікі, нацыянальныя паркі, заказнікі, рэзерваты, помнікі прыроды. Зараз іх на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь дзейнічае больш за 1200 і агульная плошча складае прыкладна 1,8 млн га. Гэта каля 9 % усёй плошчы Беларусі.

Заповеднікі — асабліва ахоўныя дзяржавай тэрыторыі, цалкам выключаныя з гаспадарчай дзейнасці чалавека. Сёння ў свеце вядома каля 2 тыс. запаведнікаў. Мэтай іх стварэння з'яўляецца захаванне ў некрунутым выглядзе натуральных прыродных згуртаванняў, аднаўленне папуляцый рэдкіх і знікаючых жывёл, а таксама правядзенне навуковых даследаванняў. У межах запаведнікаў не дапушчаецца гаспадарчая (лесанарыхтоўка, сенакос, нарыхтоўка смалы) і рэкрэацыйная (адпачынак, збор ягад, грыбоў) дзейнасць.

Асабліва катэгорыя — **біясферныя запаведнікі**, дзе захоўваюцца цэлыя ландшафты і вядуцца назіранні па адзіных метадыках, складзеных у адпаведнасці з праграмай ЮНЕСКА «Чалавек і біясфера». Усяго ў свеце каля 560 біясферных запаведнікаў.

Мал. 102. Бярэзінскі біясферны запаведнік. Бабёр

У цяперашні час у Беларусі функцыянуюць Бярэзінскі біясферны і Палескі радыяцыйна-экалагічны запаведнікі.

Бярэзінскі біясферны запаведнік быў заснаваны ў 1925 г. для аховы і развядзення каштоўных відаў птушак і звяроў (баброў) (мал. 102). У 1979 г. ён увайшоў у сістэму міжнароднага назірання за станам прыроднага асяроддзя і атрымаў статус біясфернага. Запаведнік займае плошчу больш за 130 тыс. га і размешчаны на мяжы Віцебскай і Мінскай абласцей. Тут працякаюць ці бяруць пачатак каля 70 рэк, самая буйная з якіх — Бярэзіна.

Уздоўж рэчышча Бярэзіны размяшчаюцца разнастайныя па расліннасці балотныя экасістэмы і найбуйнейшыя ў Еўропе ўнікальныя для поўначы Беларусі шыракалістыя лясы з дуба, ясеня, клёна, вольхі чорнай.

У цяперашні час у запаведніку расце больш за 2 тыс. відаў раслін і жыве каля 4 тыс. відаў жывёл. З іх больш за 200 відаў занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь. У запаведніку вядома больш за 200 паселішчаў баброў і жыве каля 40 асобін мядзведзя бурага.

Палескі дзяржаўны радыяцыйна-экалагічны запаведнік. Гісторыя яго стварэння трагічная. Запаведнік быў арганізаваны ў 1988 г. пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС з мэтай назірання за радыебіялагічнымі і экалагічнымі наступствамі аварыі. Ён размешчаны на тэрыторыі трох раёнаў Гомельскай вобласці, якія найбольш пацярпелі ад аварыі. Гэта запаведная тэрыторыя па-свойму ўнікальная. Тут ва ўмовах мінімальнага ўмяшання чалавека вядуцца назіранні за развіццём дзікай прыроды ва ўмовах радыеактыўнага забруджвання (гл. с. 92). Вучоныя запаведніка вывучаюць спосабы аднаўлення глеб Беларусі, якія пасля аварыі аказаліся забруджанымі радыенуклідамі.

Нацыянальныя паркі — гэта асабліва ахоўныя тэрыторыі, на якіх размешчаны прыродныя комплексы, што ўяўляюць гістарычную, экалагічную і культурную каштоўнасць. У нацыянальных парках вылучаюць зоны з запаведным рэжымам і зоны з рэжымам заказніка, дзе дапускаецца прысутнасць чалавека.

► **Гэта цікава.** Першы ў свеце Елаўстонскі нацыянальны парк плошчай каля 900 тыс. га быў створаны ў ЗША ў 1872 г.

У Рэспубліцы Беларусь у цяперашні час дзейнічаюць чатыры нацыянальныя паркі.

Нацыянальны парк Белавежская пушча — адна з найстарэйшых ахоўных тэрыторый у свеце. У 2019 г. Белавежскай пушчы споўнілася 610 гадоў. Агульная плошча ахоўных зямель парку складае больш за 150 тыс. га. Нацыянальны парк Белавежская пушча на тэрыторыі Беларусі размяшчаецца ў Брэсцкай і Гродзенскай абласцях, а з захаду да яго прылягае польскі Белавежскі нацыянальны парк. Тут знаходзіцца найбуйнейшы масіў старажытных лясоў Еўропы. Іх сярэдні ўзрост больш за 100 гадоў, а на некаторых участках дасягае 250—350 гадоў. У Белавежскай пушчы зарэгістравана больш за тысячу дрэў-волатаў (цардуб і іншыя 400—600-гадовыя дубы, 250—350-гадовыя ясені і хвоі, 200—250-гадовыя яліны).

Па колькасці відаў раслін і жывёл Белавежская пушча з'яўляецца рэкардсменам і не мае сабе роўных у Еўропе. У парку жыве самая вялікая ў свеце папуляцыя зуброў (мал. 103). У беларускай частцы пушчы іх каля 570. Флора і фаўна тут прадстаўлены вялікай колькасцю рэдкіх відаў раслін і жывёл, занесеных у Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь. У 1992 г. Нацыянальны парк Белавежская пушча быў уключаны ў Спіс сусветнай прыроднай спадчыны ЮНЕСКА.

Мал. 103. Белавежская пушча. Зубры

Нацыянальны парк Браслаўскія азёры — яркае сведчанне таго, чаму Беларусь называюць сінявокай. Створаны парк у 1995 г. Размешчаны ў Браслаўскім раёне Віцебскай вобласці. Займае плошчу каля 65 тыс. га. Асноўная мэта яго стварэння — захаванне ўнікальных прыродных комплексаў Браслаўскай азёрнай групы. Тут на параўнальна невялікай тэрыторыі знаходзіцца больш за 30 азёр. У парку жывуць больш за 200 відаў птушак. У тым ліку рэдкія віды: бусел чорны, журавель шэры, чайка шырая, курапатка белая. Для Браслаўскіх азёр характэрна вялікая відавая разнастайнасць рыб: лін, сняток, рапушка, вугор.

Нацыянальны парк Прыпяцкі знаходзіцца ў Гомельскай вобласці і займае плошчу 188,5 тыс. га. Утвораны ў 1996 г. Лясы, балоты поймы ракі Прыпяць складаюць каля 95 % яго плошчы. Асноўная мэта стварэння гэтай ахоўнай тэрыторыі — захаванне ўнікальных поймавых ландшафтаў Палесся. У парку налічваецца больш за 1 тыс. відаў раслін, 45 відаў млекакормячых, звыш за 250 відаў птушак. Дзякуючы багатай відавой разнастайнасці птушак Нацыянальны парк Прыпяцкі атрымаў міжнародны статус ключавой арніталагічнай тэрыторыі. У парку адзначана гнездаванне птушак, што знаходзяцца пад пагрозай знікнення: падворліка вялікага і драча.

Нацыянальны парк Нарачанскі быў створаны ў 1999 г. Ён размешчаны на паўночным захадзе краіны, у асноўным на тэрыторыі Мядзельскага раёна Мінскай вобласці. Плошча парку складае 87 тыс. га. Тут знаходзіцца Нарачанская група азёр. Мэтай стварэння парку было захаванне прыродных комплексаў лясоў і лугоў, якія прылягаюць да возера Нарач.

У флоры нацыянальнага парку налічваецца больш за 1 тыс. відаў раслін, з іх больш за 100 рэдкіх і знікаючых відаў. Тут пастаянна жыве каля 50 відаў млекакормячых і гняздуецца 220 відаў птушак. Асабліваю каштоўнасць уяўляюць рэдкія і ахоўныя ў Беларусі віды жывёл: барсук, гагара чорнаваллёвая, скапа, бусел чорны.

Заказнікі — ахоўныя прыродныя тэрыторыі, на якіх увесь час ці часова забаронены асобныя віды гаспадарчай дзейнасці чалавека. Пад аховай у заказніках знаходзіцца не ўвесь прыродны комплекс, а толькі некаторыя яго элементы. Напрыклад, асобныя віды раслін, жывёл, гісторыка-мемарыяльныя ці геалагічныя аб'екты. У Рэспубліцы Беларусь зараз дзейнічаюць каля 400 заказнікаў.

Рэзерваты — невялікія тэрыторыі, дзе прыродныя аб'екты знаходзяцца пад асаблівай аховай дзяржавы. Тут можа ахоўвацца адзін від ці група відаў, магчыма, і ўвесь прыродны комплекс. Рэзерваты адрозніваюць паводле тыпу ахоўнай тэрыторыі: марскія, балотныя, батанічныя, заалагічныя, паляўнічыя і інш.

► **Гэта цікава.** У 2012 г. на стыку меж Беларусі, Польшчы і Украіны быў створаны першы міжнародны біясферны рэзерват «Заходняе Палессе». Рэзерват уваходзіць у Сусветную сетку біясферных рэзерватаў ЮНЕСКА.

Помнікі прыроды — унікальныя, каштоўныя ў экалагічных, навуковых, эстэтычных, гісторыка-культурных адносінах прыродныя аб’екты натуральнага і штучнага паходжання, у дачыненні да якіх устаноўлены асаблівы рэжым аховы і выкарыстання. Усе аб’екты на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, абвешчаныя помнікамі прыроды, з’яўляюцца нацыянальным здабыткам і знаходзяцца пад аховай дзяржавы. У Беларусі налічваецца каля 900 помнікаў прыроды.

► **Гэта цікава.** Статус батанічнага помніка прыроды прысвоены Цэнтральнаму батанічнаму саду Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь у Мінску, Мірскаму парку ў Гродзенскай вобласці і асобным рэдкім, мудрагелістай формы раслінам ці дрэвам-волатам.

Адной з мер аховы прыроды ў Беларусі з’яўляецца стварэнне **Чырвонай кнігі Рэспублікі Беларусь**. Асноўная яе задача складаецца ў прыцягненні ўвагі грамадскасці да відаў жывых арганізмаў, схільных да найбольшай рызыцы знікнення. Чырвоная кніга — унікальны спіс відаў жывёл, раслін, грыбоў, лішайнікаў і пратыстаў, што з’яўляюцца рэдкімі ці знаходзяцца пад пагрозай знікнення. Чырвоная вокладка гэтай кнігі — невыпадковасць: яна з’яўляецца своеасаблівым сігналам трывогі. У ёй ёсць і «чорны спіс» — спіс відаў, якія зніклі ці не знойдзены ў апошнія гады на тэрыторыі Беларусі (асетр балтыйскі, драфа, лясны кот, звычайная хахуля). Збор раслін, лоўля рыбы і паляванне на птушак і звярай, уключаных у Чырвоную кнігу, забаронены.

► **Гэта цікава.** Першая ў гісторыі Чырвоная кніга была выдадзена ў Парыжы ў 1902 г. У 1963 г. з’явілася першае выданне Міжнароднай Чырвонай кнігі. У 1981 г. выйшла першае выданне Чырвонай кнігі Беларусі. Кніга складалася з аднаго тома і ўключала 80 відаў жывёл і 85 відаў раслін. У 2015 г. выйшла ўжо чацвёртае выданне Чырвонай кнігі Рэспублікі Беларусь. З кожным новым выданнем колькасць відаў павялічваецца. Так, у склад спіса чацвёртага выдання Чырвонай кнігі занесена 202 віды дзікіх жывёл і 303 віды дзікарослых раслін. Аднак адзначаецца і станоўчая дынаміка. Назіраецца прырост ліку некаторых відаў дзікіх жывёл. Напрыклад, вялікай белаай чаплі, крачкі белакрылай, жужалы рашэцістага, ордэнскай стужкі пурпурнай, рапушкі еўрапейскай. Таму дадзеныя віды дзікіх жывёл выключаны з Чырвонай кнігі Рэспублікі Беларусь.

■ **Паўторым галоўнае.** Асноўныя напрамкі прыродаахоўнай дзейнасці ў Рэспубліцы Беларусь рэалізуюцца праз развіццё сістэмы асабліва ахоўных прыродных тэрыторый і аб'ектаў (запаведнікаў, нацыянальных паркаў, заказнікаў, рэзерватаў, помнікаў прыроды), а таксама праз стварэнне Чырвонай кнігі, экалагічную адукацыю і выхаванне падростаючага пакалення. У Рэспубліцы Беларусь у цяперашні час дзейнічаюць 2 запаведнікі, 4 нацыянальныя паркі, заказнікі, рэзерваты. Налічваецца каля 900 помнікаў прыроды.

? Праверым веды

Ключавыя пытанні. 1. Пeralічыце асноўныя віды прыродаахоўнай дзейнасці. 2. Прычына стварэння Палескага дзяржаўнага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка нам вядома. Якія работы праводзяцца на тэрыторыі запаведніка? Як прадухіляецца распаўсюджванне небяспечных радыёнуклідаў за межы запаведніка? Якая роля гэтага запаведніка на сённяшні дзень? 3. Што такое рэзерваты? Чым яны адрозніваюцца ад заказнікаў? 4. Са спіса жывёл выберыце ахоўныя віды Беларусі: рысь еўрапейская, чапля вялікая белая, алень высакародны, падворлік вялікі, куніца лясная, мядзведзь буры, выдра рачная, чапаха балотная, курапатка белая, заяц русак.

Складаныя пытанні. 1. Які, на ваш погляд, уклад у прыродаахоўную дзейнасць могуць унесці навучэнцы? 2. Якія ахоўныя тэрыторыі ёсць у вашай мясцовасці? Як вы лічыце, якія яшчэ ахоўныя тэрыторыі неабходна арганізаваць у вашай мясцовасці? Адказ абгрунтуйце.

ПАДВЯДЗЁМ ВЫНІКІ

Экалагічныя праблемы сучаснага свету ўяўляюць сур'ёзную небяспеку для планеты. Нерацыянальная дзейнасць чалавека зрабіла вялікую шкоду прыродным экасістэмам і прывяла да збыднення глеб і рэсурсаў прэсных вод, скарачэння плошчы лясоў, знікнення відаў жывёл і раслін, да глабальнага забруджвання навакольнага асяроддзя і парніковага эфекту. Цэлы шэраг экалагічных праблем у цяперашні час характэрны для дзікай прыроды, сельскай гаспадаркі і горада.

Асноўнымі фактарамі ўздзеяння на лясныя экасістэмы з'яўляюцца: высечка лясоў, выкарыстанне лясных зямель пад сельскагаспадарчыя ўгоддзі, прамысловае і грамадзянскае будаўніцтва, забруджванне лясоў бытавымі адходамі, браканьерства, лясныя пажары. Да экалагічных праблем сельскай гаспадаркі належаць: хімічнае забруджванне (ужыванне